

MAREK ŁAZIŃSKI
Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0001-5718-4435

SŁOWA KLUCZE POLSZCZYZNY W STATYSTYCE I W ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ¹

Badania nad kluczowością mają charakter nie tylko akademicki, w ich ramach szerokiemu kręgowi odbiorców regularnie prezentujemy słowa najczęstsze w prasie w mijającym dniu i miesiącu. Największe zainteresowanie w środowisku pozauniwersyteckim wzbudza plebiscyt na słowo roku, zorganizowany w roku 2018 już ósmy raz. Plebiscyt wyłania słowo roku decyzją zwykłej większości głosujących internautów oraz decyzją kapituły językoznawców.

Ważność słowa w języku, tekście lub kulturze interesuje od lat lingwistów, obserwatorów życia społecznego, dziennikarzy, specjalistów od marketingu i reklamy. Pojęcie słów kluczy zajmuje ważne miejsce w badaniach semantycznych: między innymi w teorii Anny Wierzbickiej, w semantyce kognitywnej i w modelu językowego obrazu świata, a także w badaniach statystycznych. Dychotomia między statystyką a społecznym poczuciem ważności jest immanentnym składnikiem pojęcia *słowo klucz*.

1. SŁOWA KLUCZE W JĘZYKOZNAWSTWIE KULTUROWYM

Termin *key words* upowszechnił w języku angielskim Raymond Williams w słowniku *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society* (1976). Termin *słowo klucz* jest znany w teorii i historii literatury oraz kultury, występuje w tytule znanego artykułu Kazimierza Wyki (1973)². Wyka przedstawił metody statystycznych badań filologicznych tekstów literackich Pierre'a Guirauda i zaproponował przeniesienie ich na grunt polski.

W roku 1997 ukazała się książka Anny Wierzbickiej *Key words* (wydanie polskie *Słowa klucze*, 2007). Autorka przedstawia wyniki wszechstronnej metodologicznie analizy pojęć szczególnie ważnych dla kultury rosyjskiej, polskiej, angielskiej i australijskiej oraz japońskiej. Podstawową metodą Wierzbickiej jest analiza tekstów

---

¹ Niniejszy tekst powtarza fragmenty książki *Słowa roku, słowa miesiąca, słowa dnia* [Kwiecień, Łaziński 2018].

² Wyka zapisywał z łącznikiem *słowa-klucze*, co utrwaliło zwyczaj ortograficzny. Jednak zgodnie z zasadami polskiej pisowni powinniśmy pisać *słowa klucze*.

kultury uwzględniająca semantykę, gramatykę i konotacje. Słowa klucze są eksplikowane za pomocą kodu *lingua mentalis* opartego na prymitywach semantycznych, czyli jednostkach najprostszych, niedefiniowalnych [por. też Goddard, Wierzbicka 2014].

Słowa klucze danej kultury charakteryzuje odmienna niż w innych językach definicja lub użycie albo wyraźnie wyższa frekwencja niż w słowach podobnych lub identycznych znaczeniowo w innych językach. Do tych dwóch cech słów kluczy należy jeszcze dodać ich wieloznaczność i silną dyspersję, tj. obecność w wielu typach tekstów i kręgach tematycznych. Słowa klucze często występują w tytułach dzieł, powtarzanych na co dzień cytatach, frazeologizmach i skrzydlatych słowach. Oprócz słów z wysokiego rejestru stylistycznego, jak *ojczyzna*, ros. *rodina*, ang. *homeland*, autorka poświęca uwagę pojęciom pozornie niecharakterystycznym dla danej kultury. Nawet pobieżna analiza porównawcza kontekstów i skojarzeń pozwala na przykład stwierdzić, że w polu leksykalnym „relacje społeczne” podstawowe nazwy drugiego człowieka to w języku polskim: *kolega* i *znajomy*, ale w języku rosyjskim *drug*, a nie *znakomyj* i *kolega*, po angielsku *friend*, a nie *acquaintance* i *colleague* (wyróżnia się tu jeszcze australijski *mate*). Analizę autorki można by dziś uzupełnić obserwacją, że we wszystkich językach na Facebooku mamy „przyjaciół” — ang. *friends*, fr. *amis*, ros. *druz'ja*, a tylko w Polsce — *znajomych*.

2. BADANIA ANKIETOWE I LEKSYKONY SŁÓW KLUCZY

Walery Pisarek [2002] i Michael Fleischer [1996, 2003] badają słowa kluczowe metodą ankietową. Fleischer próbuje wyodrębnić pojęcia, które nazywa symbolami kolektywnymi w myśl zasady, że kultura to „rzeczywistość znaków” [Fleischer 1996, 25]. Pisarek dąży do skompletowania w badaniach ankietowych pełnej listy polskich słów sztandarowych, czyli takich, które nadają się na transparent „Niech żyje x” lub „Precz z x” [Pisarek 2002]. W pierwszej fazie badań obu autorów ankietowani podają pojęcia dla nich ważne, w drugiej porządkują listy słów na skali wartości pozytywnych i negatywnych. Oto lista najważniejszych słów sztandarowych lat dziewięćdziesiątych w badaniach Pisarka:

Miranda: miłość, rodzina, zgoda, wolność, sprawiedliwość, tolerancja, zdrowie, praca, uczciwość, wiara, ojczyzna, nauka, opieka, bezpieczeństwo, równość, dobro innych, godność, piękno, naród.

Kondegnanda: zakłamanie, korupcja, anarchia, aborcja, brzydota, cenzura, walka, klerikalizm, lustracja, obcy kapitał, elita, socjalizm, erotyka, lewica, reklama, prywatyzacja, kapitalizm.

Alicja Nagórko analizuje od lat 90. słowa ważne – *kulturemy* – jako podzbiór leksyki wart opisania w oddzielnym słowniku. We wstępie do *Dystyngtywnego słownika synonimów* autorka definiuje *kulturemy* jako „ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedzicznych wartości, jak i radzenie sobie z czasem teraźniejszym, aktualne przeżywanie świata” [Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004, XIX].

Słowa klucze i pojęcia kluczowe to także narzędzie opisu językowego obrazu świata. W ogromnym dorobku etnolingwistyki lubelskiej znajdziemy m.in. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* [2015–] pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego. W pięciu dotychczas wydanych tomach opisano słów kluczy *dom, praca, Europa, wolność* i *honor* w kilkunastu językach. Bartmiński i Grzeszczak [2014] opublikowali opracowany na podstawie polskiej literatury aksjologicznej i zweryfikowany ankietowo zestaw wartości, które można uznać za najbardziej reprezentatywne *koncepty kulturowe* (termin autora) lub słowa klucze kultury polskiej. W kolejności liczby wskazań w przebadanych opracowaniach listę otwiera następujące 20 słów:

rodzina, praca, miłość, wiara (religijność), przyjaźń, wolność, sprawiedliwość, prawda, tolerancja, uczciwość, patriotyzm, ojczyzna, godność, demokracja, zdrowie, odpowiedzialność, dobro, honor, pieniądze, władza [Bartmiński 2016, 26]

Słowo kluczowe to narzędzie opisu obrazu świata całego narodu, małej grupy etnicznej lub kultury ludowej. Maciej Rak opisał kulturomy podhalańskie [Rak 2015, 2017]. Zespół Jerzego Bartmińskiego bada symboliczną moc stereotypu ludowego [Bartmiński 1996].

3. STATYSTYCZNE BADANIA KLUCZOWOŚCI. STYLOMETRIA I ATRYBUCJA AUTORSKA

Kluczowość statystyczna słów i wyrażeń w tekście literackim jest podstawą badań stylometrycznych, popularnych od wieku XIX. Dzięki powstaniu korpusów językowych, lingwistyki informatycznej, technologii językowej mamy dziś do dyspozycji narzędzia, o których badacze epoki, Wyka czy Guiraud, mogli tylko marzyć.

Maciej Eder [2014] omawia pokrótce trzy metody statystyczne wyszukiwania słów kluczowych. Pierwsza, najprostsza, oparta jest na porównaniu frekwencji względnej w zbiorze badanym i większym zbiorze referencyjnym. Metoda ta, którą stosujemy w wyszukiwaniu słów dnia (zobacz niżej), wymaga dodatkowej eliminacji słów funkcyjnych, które ze względu na styl tekstu są w nim częstsze niż w innych, na przykład skróty i tytuły rubryk w gazetach.

Druga metoda, zwana analizą zeta, stworzona przez Johna Burrowsa [2007], jest rozwijana przez Hugh Craiga [2009]. Najpierw dzieli się teksty na niewielkie próbki, a dopiero potem liczy, w ilu próbkach dane słowo wystąpiło. W kolejnym kroku dla każdego korpusu osobno oblicza się proporcję fragmentów z interesującym nas słowem i bez niego, a następnie odejmuje się wartość proporcji dla korpusu referencyjnego od wartości proporcji ustalonych dla korpusu testowanego. Wyrazy, dla których ta różnica będzie największa, są najbardziej kluczowe. Ważne jest, że podstawę porównań stanowi liczba próbek, a nie słów, co pozwala pominąć powtarzające się w próbkach słowa gramatyczne.

Inną, popularną miarą kluczowości wyrazu w tekście jest algorytm tf-idf (algorytm ten ma kilka wariantów). Bada on z jednej strony liczbę tekstów, w którym dany wyraz występuje, z drugiej liczbę jego wystąpień w tekście. Kluczowość wyrazu dla danego tekstu jest tym większa, im mniejsza jest liczba tekstów, w których on występuje, i tym

większa, im większa jest jego frekwencja w interesującym nas tekście. Ujmując rzecz inaczej: słowo kluczowe jest charakterystyczne dla danego tekstu, gdy jest w nim częste, a zarazem występuje w niewielu tekstach. Sposobem charakteryzowania tekstu i jego autora poprzez słowa jest również tak zwane modelowanie tematyczne (*topic modeling*) w dużych zbiorach danych, oparte na algorytmie wyszukiwania wyrazów wykazujących tendencję do współwystępowania w niedalekim sąsiedztwie [Eder 2014].

Procedury statystyczne stosuje się dziś w programach ustalających stopień podobieństwa tekstów, a w konsekwencji pomocnych na przykład w ustalaniu (atrybucji) autorstwa i wykrywaniu plagiatów. Jednym z bardziej znanych programów tego typu dostępnych bezpłatnie jest Stylo działające w środowisku R [Eder, Kestemont, Rybicki 2016].

4. SŁOWA DNIA PRASY CODZIENNEJ

Regularne badanie frekwencji słownictwa prasy codziennej rozpoczęło się w Polsce w ramach Narodowego Korpusu Języka Polskiego, a od roku 2011 trwa codzienny nieprzerwany monitoring największych dzienników w Instytut Języka Polskiego UW. Zespół projektu „Słowa na czasie” tworzą: Magdalena Derwojedowa, Marek Łaziński (współprowadzący), Dorota Kopcińska, Monika Kwiecień i Barbara Łazińska. Program statystyczny opracował Piotr Pęzik z Uniwersytetu Łódzkiego. Podstawowa strona projektu: <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl>, strona statystycznych słów dnia: <http://slowadnia.clarin-pl.eu>.

Wybieramy słowa dnia z kanałów RSS Polska i Świat największych dzienników ogólnopolskich. Na początku były to „Dziennik. Gazeta Prawna”, „Gazeta Wyborcza”, „Polska. The Times” oraz „Rzeczpospolita”, w roku 2015 dodano „Nasz Dziennik”, „Fakt” i „SuperExpress”. Zbiór tekstów z jednego dnia porównujemy ze zbiorem z 12 miesięcy.

Jako algorytm statystyczny stosujemy test G^3 , ulepszoną wersję testu χ^2 do badań tekstowych. Ten sam algorytm statystyczny jest stosowany w wyszukiwarkach wiadomości z portali informacyjnych Frazeo (<http://frazeo.pl>) oraz MoncoPL (<http://monco.frazeo.pl>) autorstwa Piotra Pęzika. Korpus monitorujący z wyszukiwarką MoncoPL może być traktowany jako tymczasowy korpus referencyjny języka polskiego, ponieważ zasoby Narodowego Korpusu Języka Polskiego kończą się wraz zakończeniem projektu NKJP, czyli w roku 2011⁴. Obie wyszukiwarki umożliwiają śledzenie zmian i trendów w języku prasy i portali informacyjnych oraz dyskursie internetowym.

³ Test G , tak jak χ^2 , opiera się na porównaniu wartości obserwowanych i oczekiwanych, ale jest mniej czuły na małe wartości bezwzględne w tabeli kontyngencji.

⁴ Mimo palącej potrzeby aktualizacji korpusu narodowego i dostosowania go do standardów innych języków europejskich żadna instytucja tworząca NKJP nie uzyskała finansowania nowego projektu uzupełniającego korpus, por. [Ogrodniczuk, Derwojedowa, Łaziński, Pęzik 2017], zobacz też [Pęzik 2020].

5. SŁOWA MIESIĄCA

Oprócz słów dnia publikowane są na stronach projektu zestawienia wybieranych statystycznie słów tygodnia. Nieco inne są kryteria wyboru słowa miesiąca. Wyłania je zespół projektu spośród słów o najwyższym stopniu kluczowości dziennej. Na stronie internetowej projektu zamieszczamy filologiczne komentarze do słów miesiąca. Komentarze zawierają informacje etymologiczne, przedstawiają kontekst historyczny i skojarzenia korpusowe słowa, nie ignorując kontekstu aktualnego, ale nie skupiając się na nim.

Jeśli na przykład słowem listopada 2013 została *tęcza* po spaleniu instalacji na warszawskim placu Zbawiciela, słowem sierpnia 2015 w apogeum kryzysu uchodźczego w Europie został *uchodźca*, a słowem czerwca 2017 w czasie protestów przeciw wycinie Puszczy Białowieskiej została *puszcza*, to odpowiednie komentarze składają się w większej części z historycznych i kulturowych skojarzeń tych słów, a nie z opisu aktualnych wydarzeń. Nasze komentarze mają uświadamiać kontekst kulturowy słów, które są częste w bieżącym dyskursie. Z tego względu z zasady nie komentujemy nazw własnych⁵ ani słów powtarzających się w kolejnych miesiącach.

Słowa wybrane jako słowa miesiąca nie muszą zajmować na statystycznej liście kluczowości w danym miesiącu pierwszego miejsca (nierzadko zajmuje je w tekstach prasowych po prostu nazwa danego miesiąca). Ani rzeczownik *tęcza*, ani *uchodźca*, ani *puszcza* nie były słowami absolutnie najczęstszymi, mieściły się jednak w pierwszej dziesiątce, a rzadziej w dwudziestce. Tylko takie warunki frekwencyjne nakładamy przy wybieraniu słów miesiąca. Ten wybór jednak jest zawsze efektem dyskusji zespołu i odzwierciedla własne poczucie istotności słów.

6. SŁOWO ROKU

Słowa roku wyłaniane jest decyzją ogólnopolskiej kapituły językoznawców oraz w otwartym plebiscyie internetowym. Zarówno kapituła, jak i internauci znają w chwili decyzji słowa miesiąca oraz słowa najczęstsze w skali całego odchodzącego roku, ale mogą też zgłaszać własne nowe propozycje. Najczęściej jednak słowem roku zostaje jedno ze słów miesiąca.

Pierwszy plebiscyt w roku 2011 odbył się wyłącznie w kapitule językoznawców, od roku 2012 organizujemy plebiscyt internetowy. Liczba uczestników plebiscytu wzrosła od ponad stu w roku 2012 (trudne początki) do 40 tysięcy.

W październiku każdego roku pojawia się na stronie „Słowo roku” (<http://slovo-roku.uw.edu.pl>) lista propozycji – nominacji do słowa roku. Strona wyboru oraz mechanizm obliczenia jest dziełem zespołu Centrum Kompetencji Cyfrowych UW⁶ pod kierunkiem Pawła Kozłowskiego. Lista propozycji jest obszerniejsza niż 12 słów wybranych do komentowania w kolejnych miesiącach, zawiera w sumie kilkadziesiąt

⁵ Wyjątkiem były *Euro 2012* (słowo czerwca 2012 roku), *Euromajdan* (jedno ze słów grudnia 2013 roku) i *pięćset plus* (słowo kwietnia i słowo 2016 roku z wyboru internautów). Na pograniczu nazwy własnej jest także rzeczownik *Brexit*.

⁶ Obecny mechanizm wyboru funkcjonuje od roku 2017, wcześniej głosowanie odbywało się na stronie internetowej „Słów na czasie” (<http://slovanaczasie.uw.edu.pl>).

słów frekwencyjnie istotnych. Uczestnicy plebiscytu mogą wybierać słowo roku spośród tych propozycji poprzez proste kliknięcie na słowo, mogą też zgłaszać własne propozycje spoza listy.

Lista propozycji na pewno wpływa na decyzje uczestników plebiscytu, ponieważ łatwiej jest kliknąć na słowo i tym samym je wybrać, niż otworzyć specjalny formularz i wpisać własną propozycję. Staramy się ograniczyć ten wpływ. Słowa na liście pojawiają się w zmiennej kolejności losowej, aby porządek alfabetyczny czy chronologiczny nie wpływał na decyzje uczestników plebiscytu. We wcześniejszych edycjach plebiscytu zdarzało się, że na słowo roku wybierano słowo grudnia: *gender* w roku 2013 czy *kilometrówka* w roku 2012. Od października do końca grudnia, w okresie trwania plebiscytu, lista jest regularnie uzupełniana o kolejne słowa miesięcy: października, listopada i grudnia oraz o często pojawiające się propozycje spoza proponowanego pierwotnie zestawu.

Na słowo roku 2018 w głosowaniu internetowym (i w kapitule) ogromną większością głosów (niemal 70 procent) została wybrana *konstytucja*. Pozostałe słowa w kolejności liczby otrzymanych głosów to: *dane*, *niepodległość*, *pyton*, *szumidło*, *foka*, *handel* (zakaz handlu), *dzban* (spoza listy zgłoszeń, młodzieżowe słowo roku 2018), *sinice*, *niepełnosprawni* i inne⁷.

Słowo roku wybiera się także w kapitule językoznawców badających częstość, kluczowość słów, symbole i stereotypy, język mediów lub popularyzujący wiedzę o języku. Zespół tworzą: Jerzy Bartmiński (UMCS), Jerzy Bralczyk (UW), Katarzyna Kłosińska (UW), Ewa Kołodziejek (USz), Marek Łaziński (UW), Andrzej Markowski (UW), Jan Miodek (UWr), Renata Przybylska (UJ) i Halina Zgółkowa (UAM). Członkiem kapituły był także Walery Pisarek. Oba plebiscyty: internetowy i w kapitule ekspertów są organizowane przez Uniwersytet Warszawski, ale mają charakter ogólnopolski.

Jako słowo roku 2018 kapituła wybrała niemal jednogłośnie rzeczownik *konstytucja*. Inne nominowane słowa to *szumidło* (drugie miejsce), *smog* (trzecie miejsce) oraz *niepodległość*, *klimat*, *dzban*, *ruch miejski*, *protest* i *siatkówka*.

Członkowie kapituły głosują w ostatnich dniach grudnia, wiedząc, jakie słowo ma największe szanse zwyciężyć w plebiscycie internetowym. Mają też do dyspozycji listę słów miesiąca oraz listę najbardziej kluczowych statystycznie słów w roku. Kapituła nie musi brać pod uwagę głosów internautów, jednak oba wybory kilkakrotnie były zbieżne:

- 2012 – parbank,
- 2013 – gender,
- 2015 – uchodźca,
- 2018 – konstytucja.

⁷ Na etapie opracowania redakcyjnego tekstu do tomu znamy już wyniki plebiscytu w roku 2019. Słowem roku w głosowaniu kapituły został rzeczownik *klimat*, a w głosowaniu internautów – *LGBT*. Więcej na stronie sloanaczasie.uw.edu.pl. Młodzieżowym słowem roku 2019 została rzeczownik *jesieniara* ‘amatorka jesieni’, drugie miejsce zajęła *alternatywka* ‘dziewczyna o alternatywnych upodobaniach i zachowaniach’, a trzecie – powitanie *eluwina/elówina*. Więcej o młodzieżowym słowie roku – [Łaziński 2018, 2019].

Członkowie kapituły i internauci podejmowali też odmienne decyzje:

- 2014 – w kapitule: *kilometrówka*, w plebiscycie internautów: *separatysta* (na Ukrainie),
- 2016 – w kapitule: *trybunał* (konstytucyjny), w plebiscycie internautów: *pięćset plus*,
- 2017 – w kapitule: *puszcza*, w plebiscycie internautów: *rezydent* (młody lekarz).

Większe zainteresowanie mediów budzi do tej pory werdykt kapituły i to głównie on funkcjonuje w przestrzeni publicznej jako słowo roku, jest relacjonowany i komentowany w prasie, wiadomościach telewizyjnych i radiowych. W początkowych latach plebiscytu było to zrozumiałe. Jego zasięg nie wykraczał poza środowisko uniwersyteckie, a głosy liczyliśmy w setkach. Od dwóch lat liczymy głosujących w tysiącach, więc hierarchia ważności może się zmienić.

7. SŁOWA ROKU NA ŚWIECIE

Słowa roku wybierane są dla większości języków, wspólnot językowych lub społeczeństw. W wypadku Polski czy Rosji ta klasyfikacja jest tożsama, w większości jednak nie. Dla języka angielskiego jest kilkanaście słów roku z różnych krajów i wydawnictw słownikowych, w Szwajcarii wybiera się cztery słowa roku dla różnych wspólnot językowych: niemieckiej, francuskiej, włoskiej i retoromańskiej. Bardzo różne są też zasady wyboru. W większości krajów organizuje się plebiscyt internetowy, w niektórych decyzję pozostawia się kapitule specjalistów – nie zawsze, jak w Polsce, językoznawców. Plebiscyty wewnętrzne organizują językoznawcy, wielkie wydawnictwa słownikowe języka angielskiego: Oxford, Collins, Merriam-Webster czy francuskiego: Le Robert, a czasem po prostu gazety, jak czeskie „Lidové noviny”.

Słowa zwycięskie w różnych krajach są oczywiście różne. Można jednak wskazać miejsca wspólne. Słowem roku 2015 w Polsce, Francji, Niemczech, Rosji, Czechach były rzeczowniki o znaczeniu *uchodźca*, w innych krajach te rzeczowniki zajęły plebiscytach miejsca drugie lub kolejne. Od kilku lat obserwujemy jednomysłność w wyborze słów związanych z kryzysem klimatycznym. W 2016 roku powtarzały się określenia związane z kryzysem mediów: *fake news* czy *post-truth* (przymiotnik przełożony na polski błędnie jako *postprawda* – [Łaziński 2017a]). Przed kryzysem uchodźczym i apogeum kryzysu klimatycznego słowa roku w różnych krajach rzadziej się pokrywały, do wyjątków należał powtarzający się w wielu w wielu plebiscytach rzeczownik *selfie*.

Krótki przegląd słów roku 2018⁸ rozpoczynamy od angielszczyzny brytyjskiej. Leksykografowie słowników oksfordzkich wybrali słowo *toxic* w kontekście próby

⁸ W trakcie przygotowania tomu do druku poznaliśmy niektóre słowa roku 2019: Wielka Brytania – Oxford: *climate emergency*, Wielka Brytania – Collins: *climate strike*, USA – Merriam-Webster: *they* (zaimek bezrodzajowy lp.), Francja – Le Robert (słownik francuski): *fémicide* ‘kobietobójstwo’, Niemcy: *Respektrente* ‘emerytura z szacunku, odpowiada mniej więcej emeryturze minimalnej’, Szwajcaria niemieckojęzyczna: *Klimajugend* ‘młodzież dla klimatu’, Szwajcaria francuskojęzyczna i włoskojęzyczna wybrały ‘zieloną falę’: *vague verte* i *onda verde*, Szwajcaria retoromańska: *luf* ‘wilk’, Rosja – *protest*. Więcej na stronie slowanaczasie.uw.edu.pl.

otrucia w Wielkiej Brytanii Siegieja Skripala przez rosyjskie służby specjalne, a także w refleksji nad rozszerzeniem zakresu życia tego przymiotnika w języku ogólnym z pierwotnej sfery specjalistycznej na *toksyczne związki*, *toksyczne aktywa* (podaję leksemy polskie, ponieważ zjawisko ma charakter uniwersalny). Wydawnictwo Harper Collins wybrało *single use* 'jednorazowy' w odniesieniu do plastikowych opakowań. American Dialect Society wybrało *tender age shelter* – eufemistyczne określenie ośrodków odosobnienia dla dzieci nielegalnych imigrantów. Niemcy wybrali *Heißzeit* – 'gorący czas' udane złożenie, nawiązujące do *Eiszeit* 'epoka lodowcowa'. W Austrii słowem roku został *Schweigekanzler* 'milczący kanclerz' – w kontekście słabej aktywności medialnej szefa rządu. W Rosji wybrano *novičok* – nzwę substancji, którą próbowano otruć Skripala, na Ukrainie *tomos* – dokument przyznający cerwi ukraińskiej autokefalię.

Więcej o słowach roku na świecie – [Derwojedowa 2019, Łaziński 2016, 2017a i 2017b].

8. SŁOWA ROKU A SŁOWA KLUCZE. TRWAŁOŚĆ SYMBOLI

Słowa roku nie zawsze są dobrymi kandydatami na słowo klucz w rozumieniu Anny Wierzbickiej (kulturom, słowo szandarowe, symbol kolektywny lub koncept kulturowy w innych teoriach). Pamięć wydarzeń i dyskursu ostatnich dwunastu miesięcy uchwycona w słowie roku nie musi rozszerzać się na dłuższy okres i definiować kultury, świata wartości czy językowego obrazu świata. Niektóre słowa roku przeobrażają jednak znak odnoszący się do konkretnego wydarzenia lub obiektu w symbol, którego cechą definicyjną jest wieloznaczność, zmienność odniesień i wartościowania.

W plebiscytach na słowo roku w Polsce i za granicą nie można pominąć pytania o wartościowanie. Organizatorzy plebiscytów, w tym zespół plebiscytu polskiego, deklarują z zasady dystans do wartościowania zjawisk społecznych⁹, ale zachowanie go nie jest łatwe. Wśród polskich słów roku znalazły się:

- słowo semantycznie neutralne o wyraźnych konotacjach pozytywnych: *prezydencja*,
- wartościowany negatywnie *parabank*,
- słowo nieostre znaczeniowo i wartościowane dwubiegunowo: *gender*,
- słowo neutralne *kilometrówka* z negatywną konotacją kontekstową (oszustwo posłów),
- pozytywnie wartościowane słowo *uchodźca*, ogniskujące spór o stosunek do uchodźców nawet na poziomie nazwy: *uchodźca* czy *imigrant*,
- wartościowane negatywnie słowo *separatysta* (wybór internautów alternatywny wobec wskazanej przez językoznawców *kilometrówki*) w bardzo konkretnym odniesieniu do walk na Ukrainie,
- semantycznie neutralne słowo *trybunał*, ogniskujące spór polityczny o ustrój sądownictwa,

⁹ Wartościowanie i ostrzeganie przed językiem konfliktu jest zdefiniowane jako cel plebiscytu niemieckiego Unwort des Jahres oraz wyborów antysłowa w innych krajach, na przykład w USA czy Rosji.

- semantycznie neutralny liczebnik jako składnik nazwy *pięćset plus* (wybór internautów alternatywny wobec *trybunału*), wywołującej różne oceny polityczne, ale wartościowanej pozytywnie przez beneficjentów tego programu socjalnego,
- neutralne semantycznie słowo *puszcza*, wywołujące pozytywne skojarzenia kulturowe, a w kontekście roku 2017 związane z zagrożeniem Puszczy Białowieskiej,
- neutralne semantycznie specjalistyczne słowo *rezydent* (wybór internautów alternatywny wobec wyłonionej przez językoznawców *puszczy*), silnie osadzone w aktualnym kontekście protestu lekarzy rezydentów,
- neutralne semantycznie słowo *konstytucja*, z pozytywnymi konotacjami kulturowymi, w ostatnich latach obiekt sporu o sądownictwo w Polsce (tak jak *trybunał*).

Warunkiem wiarygodności plebiscytu na najważniejsze słowo roku powinno być to, że wartościowanie nie wpisuje się wyraźnie w stanowisko tylko jednej strony bieżącego sporu politycznego czy obyczajowego. Można założyć, że wiele głosów oddanych na słowo roku 2018 *konstytucja* to głosy nie tylko na słowo najważniejsze, ale także stanowiące dla głosujących wartość. Nie traktujemy jednak tej wartości jako hasła wyborczego jednej opcji politycznej *hic et nunc*. Ustawa zasadnicza — *Grundgesetz* — znalazła się na liście niemieckich symboli kulturowych lat 90. obok słów takich jak *wolność, pokój czy rodzina*¹⁰. *Konstytucja* spełnia w sposób modelowy definicję słowa sztandarowego w ujęciu Walerego Pisarka. Nadaje się na sztandary, transparenty i koszulki (tego ostatniego Pisarek nie mógł przewidzieć). Niezależnie od tego, że symbolizuje dla części społeczeństwa wartość i w pewien sposób wyraża poglądy, zasłużenie zdobyła pierwsze miejsce w plebiscycie i warta jest wnikliwej analizy ze strony badacza dyskursu.

Plebiscyt na słowo roku ma wyłaniać słowa ważne i charakterystyczne dla mijającego roku, a nie kształtować rzeczywistość nawet w najlepszej wierze. Moc symboliczną słów plebiscytowych oraz tych wybieranych statystycznie z codziennej prasy można oceniać tylko z wymienionymi powyżej zastrzeżeniami. Plebiscyty na słowo roku w Polsce i na świecie to nie gotowa naukowa analiza językoznawcza ani socjologiczna, lecz raczej zaproszenie użytkowników języka do refleksji nad pamięcią społeczną niesioną przez słowa.

LITERATURA

- Abramowicz M., Bartmiński B. (red.), 2019, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 4.: *Wolność*, Lublin.
- Bartmiński, J. (red.), 1996, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1.: Kosmos 1996–2012, t. 2.: *Rośliny 2017–2018*, Lublin.
- Bartmiński J. i in. (red.), 2015, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1.: *Dom*, Lublin.
- Bartmiński J. i in. (red.), 2016, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 3.: *Praca*, Lublin.
- Bartmiński J. (red.), 2016, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 5.: *Honor*, Lublin.
- Bartmiński J., 2016, *Słowa klucze, kulturemy, koncepty kulturowe*, „Przegląd Humanistyczny”

¹⁰ Na pierwszym miejscu listy niemieckiej znalazł się *pokój (Frieden)*, na liście rosyjskiej *dobro (dobrota)*, a na liście polskiej – *wolność* (Fleischer 1996).

- 3(454), s. 21–30.
- Bartmiński J., Grzeszczak M., 2014, Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?, „Etnolingwistyka”, t.26, s. 21–44.
- Burrows J., 2007, All the way through: testing for authorship in different frequency strata, „Literary and Linguistic Computing”, Vol. 22, p. 27–48.
- Chlebeda W. i in. (red.), 2018, Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, t. 2.: Europa, Lublin.
- Derwojedowa, M., 2019, Słowa roku na świecie [w:] Słowa roku, słowa miesiąca, słowa dnia, red. M. Kwiecień, M. Łaziński, Warszawa, s. 123–136.
- Eder M., 2014, Metody ściśle w językoznawstwie i pułapki pozornego obiektywizmu. Przykład stylometrii, „Teksty Drugie” (2), s. 90–105.
- Eder M., Rybicki J., Jestemont M., 2016, Stylometry with R: A Package for Computational Text Analysis, The R Journal, Vol. 8, Issue 1, p. 107–121.
- Fleischer M., 2003, Polska symbolika kolektywna, Warszawa.
- Goddard C., Wierzbicka A., 2014, Words and meanings: lexical semantics across domains, languages, and cultures, Oxford.
- Kwiecień M., Łaziński M., red., 2019, Słowa roku, słowa miesiąca, słowa dnia, Warszawa.
- Łaziński M., 2016, Słowa klucze polskiego dyskursu publicznego. Słowa dnia i słowa roku, „Przegląd Humanistyczny” 3(454), s. 75–94.
- Łaziński M. (red.), 2016, „Przegląd Humanistyczny” 3(454). (numer tematyczny Słowa klucze).
- Łaziński M., 2017a, *Postprawda*. Niedoszłe słowo roku, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 85–92.
- Łaziński M., 2017b, Słowo roku 2016 w Polsce i na świecie. *Trybunał i pięćset plus w cieniu postprawdy*, „Tekst i Dyskurs”, 10(2017), 245–262.
- Łaziński M., 2018, Nowe zjawiska w języku młodzieży. Gramatyka slangu [w:] Tyle się we mnie słów zebrało. Szkice o języku i tekstach, red. B. Pędzich, M. Wanot-Miśtura, D. Zdunkiewicz-Jedynak, Warszawa, s. 339–356.
- Łaziński M., 2019, Inne słowa roku. Młodzieżowe słowo roku i antysłowo [w:] Słowa roku, słowa miesiąca, słowa dnia, red. Kwiecień, M., Łaziński M., Warszawa, s. 137–143.
- Nagórko A., Łaziński M., Burkhardt H., 2004, Dystynktywny słownik synonimów, Kraków.
- Ogrodniczuk M., Derwojedowa M., Łaziński M., Pęzik P., 2017, Narodowy Korpus Języka polskiego — co dalej?, „Prace Filologiczne”, nr 71, s. 237–246.
- Pęzik P., 2020, Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL, „Forum Lingwistyczne”, 7, s. 133–150.
- Pisarek W., 2002, Słowa sztandarowe, Kraków.
- Wierzbicka A., 2007, Słowa klucze. Różne języki — różne kultury, Warszawa.
- Williams R., 1976, Keywords. A Vocabulary of Culture and Society, Londyn.
- Wyka K., 1973, Słowa-klucze [w:] Stylistyka polska. Wybór tekstów, red. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatar, Warszawa, s. 153–167.